

૯ ચક્ષુષ્માન્ અન્ધ એવ (આખોવાળો હોવા છતાં અંધ જ છે)

પ્રસ્તાવના

* બાણભટ્ટ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ગદ્ય સમ્રાટ ના નામથી વિખ્યાત છે. પિતા ચિત્રભાનુ અને માતા રાજદેવી તથા વત્સ ગોત્રમાં જન્મેલા બાણભટ્ટ સાતમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં સમ્રાટ હર્ષવર્ધનના સમયમાં થયા છે. તેમણે કાદમ્બરી જે કાલ્પનિક કથાવસ્તુ ધરાવે છે અને હર્ષચરિત કે જે ઐતિહાસિક કથાવસ્તુ ધરાવે છે એવા ઉત્તમ ગદ્યકાવ્યના બે ગ્રંથોની રચના કરી છે. સમ્રાટ હર્ષવર્ધનના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો નું આ હર્ષચરિત માં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેના કુલ આઠ પ્રકરણો ઉચ્છ્વાસના નામે ઓળખાય છે. પ્રસ્તુત પાઠ હર્ષચરિતના પ્રથમ ઉચ્છ્વાસ માંથી આવરી લેવાયો છે.

સર્જનહાર બ્રહ્માને સભામાં મુનિ દુર્વાસા અન્ય મુનિની સાથે વિવાદમાં ઉતરે છે અને મંત્રોના ગાનમાં ભૂલ કરે છે. ત્યારે સરસ્વતી દેવી હસી પડે છે. આથી ક્રોધિત થયેલા દુર્વાસા મુનિ દેવી સરસ્વતીને પૃથ્વી પર અવતાર લેવાનો શાપ આપે છે. આ ઘટનાથી બધા મુનિઓ સ્તબ્ધ બની શાંત રહે છે પણ બ્રહ્માજી દુર્વાસા મુનિને કઠોર વચનોથી ઠપકો આપે છે. આ સંવાદ અહીં પ્રસ્તુત થયેલો છે.

ક્રોધને કારણે વિચલિત બનેલી બુદ્ધિ સારા કે નરસા (ખરાબનો) ભેદ જાણી શકતી નથી તેથી ચક્ષુ હોવા છતાં પણ માણસ અંધ બની જાય છે. આમ ક્રોધને કારણે થતા નુકસાન થી બચવા અને ક્રોધથી દૂર રહેવા નો બોધ દર્શાવતો પાઠ અહીં પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો છે.

તો ચાલો આપણે પાઠનું અનુવાદ સમજીએ.

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતેભ્યઃ વિકલ્પેભ્યઃ સમુચિતમ્ ઉત્તર ચિનુત।

વૈકલ્પિક પ્રશ્નો ના ઉત્તર સંસ્કૃત ભાષામાં લખો.

1. ઇન્દ્રિયા શ્વસમુત્થાપિતં રજઃ કિં કલુષયતિ ?

(ક) મનઃ	(ખ) મસ્તકમ્
(ગ) દૃષ્ટિમ્	(ઘ) સત્યમ્

2. કપિતા બુદ્ધિઃ કિં ન પશ્યતિ?

(ક) માર્ગમ્	(ખ) પરદોષમ્
(ગ) આલોકમ્	(ઘ) આત્મદોષમ્

3. કુપિતસ્ય સ્વદેસલિલાત્ પૂર્વ કિં ગલતિ?

(ક) તપઃ	(ખ) કર્તવ્યમ્
(ગ) રાગઃ	(ઘ) અઘરઃ

4. कुपितस्य पूर्वम् अयशः “.....” अनन्तरम् अधरः।

(क) विमृशति

(ख) स्फुरति

(ग) कलुषयति

(घ) निमज्जति

5. 'शैलूषः' शब्दस्य कः अर्थः?

(क) नर्तक

(ख) नट

(ग) गायक

(घ) पर्वत

6. वृत्तमुक्ता चित्तवृत्तिः कीदृशी इव ?

(क) हारयष्टिः

(ख) विषवल्ली

(ग) दुष्टबुद्धिः

(घ) अविद्य

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषयाम् उत्तरं लिखत।

એક વાક્યમાં સંસ્કૃત ભાષામાં ઉત્તર લખો.

1. कृतबुद्धयः कथं पश्यन्ति?

उत्तरम्- कृतबुद्धयः विशुद्धया धिया असतः सतो वा सर्वान् अर्थान पश्यन्ति।

2. धर्मक्रोधयोः एकत्र वृत्तिः कीदृशी?

उत्तरम्- धर्मक्रोधयोः एकत्र वृत्तिः पयः पावकयोरिय निसर्गति रोधिनी अस्ति।

3. कोपकलुषिता मतिः किं न विमृशति?

उत्तरम्- कोपकलुषिता मतिः कार्यम् अकार्यं वा न विमृशति।

4. मुनिवेषस्य का अनुचिता?

उत्तरम्- मुनिवेषस्य हारयष्टिः इव वृत्तमुक्ता चित्तवृत्तिः खलु अनुचिता।

5. क्रोधास्य किम् अकारीभवति?

उत्तरम्- क्रोधास्य विद्या अकारीभवति।

6. दुर्वासाः कीदृशेन चेतसा तापसाकल्पं वहति?

उत्तरम्- दुर्वासाः शैलूषः इव वृथा वहति कृत्रिमम् उपशमशून्येन चेतसा तापसाकल्पम्।

3. समासप्रकारं लिखत -

સમાસના પ્રકારો લખો -

1. मङ्गलपटहेन - मङ्गलः पटहः or (मङ्गलः च असौ पटहः च) तेन - कर्मधारय समासः

2. साधुसेवितः - साधुभिः सेवतिः - तृतीया तत्पुरुष समासः

3. कृतबुद्धयः - कृता बुद्धिः यैः ते - बहुव्रीहि समासः।

4. कोपकलुषिता - कोपेन कलुषिता - तृतीया तत्पुरुष समासः।

5. धर्मक्रोधयोः - धर्मः च क्रोधः च, तयोः - इतरेतर द्वंद्व समास।

6. विषपादपस्य - पादैः पिबति इति पादप - उपपद तत्पुरुषः।

વિષમયઃ પાદપઃ, તસ્ય - ષષ્ઠી તત્પુરુષઃ સમાસઃ/ મધ્યમપટલોપી, કર્મધારય સમાસઃ।

4. સન્ધિવિચ્છેદં કુરુત -

સંધિ વિચ્છેદ કરો.

1. સાધુસેવિતોઽસમ્ = સાધુસેવિતઃ + અયમ્
2. ચક્ષુરીક્ષતે = ચક્ષુઃ + ર્દક્ષતે
3. તતો ભૃકુટિઃ = તતઃ + ભૃકુટિ
4. અ એવ = અઃ + એવ

5. રેખાંકિત પદાનાં સ્થાને પ્રકોષ્ઠાત્ યોગ્ય પદં ચિત્વા

પ્રશ્નવાક્યં રચયત।

રેખાંકિત પદો ને સ્થાને કૌંસમાં થી યોગ્ય પદ શોધીને પ્રશ્ન વાક્ય બનાવો.

(કદા, કસ્ય, કીદશી, કથમ્, કઃ)

1) પિતામહઃ સુધીરમ્ ઉવાચ।

ઉત્તરમ્ - કઃ સુધીરમ્ ઉવાચ?

2) આરમ્ભે તપો ગલતિ।

ઉત્તરમ્ - કદા તપો ગલતિ?

3) ક્રુપિતસ્ય મતિઃ કર્તવ્યમકર્તવ્યં ન વિમૃશતિ।

ઉત્તરમ્ - કસ્ય મતિઃ કર્તવ્યમકર્તવ્યં ન વિમૃશતિ?

4) ક્રુપિતા બુદ્ધિઃ આત્મદોષં ન પશ્યતિ।

ઉત્તરમ્ - કીદશી બુદ્ધિઃ આત્મદોષં ન પશ્યતિ?

6. માતૃભાષાયામ્ ઉત્તરાણિ લિખત ।

માતૃભાષામાં ઉત્તર લખો.

(1) દુર્વાસાએ કોને શાપ આપ્યો ? શા માટે ?

ઉત્તરમ્: સર્જનહાર બ્રહ્માની સભામાં મુનિ દુર્વાસા સામવેદના મંત્રનું ગાન કરતા અન્ય મુનિ સાથે વિવાદમાં ઉતરે છે અને તેથી મંત્રોના ગાનમાં ભૂલ થાય છે ત્યારે દેવી સરસ્વતી હસી પડે છે. આથી ક્રોધિત થયેલા દુર્વાસા મુનિ દેવી સરસ્વતીને પૃથ્વી ઉપર અવતાર લેવાનો શાપ આપે છે.

(2) ધર્મ અને ક્રોધનું સાથે હોવું એ કોના સમાન છે ?

ઉત્તરમ્: ધર્મ અને ક્રોધનું સાથે હોવું એ પાણી અને આગ ના સાથે હોવા સમાન છે. કારણકે પાણી અને આગ સાથે હોવું એ પ્રકૃતિ વિરોધી બાબત છે. તેથી ધર્મ અને ક્રોધને તેના સમાન ગણાવ્યા છે.

(૩) બ્રહ્મા દુર્વાસાને નટ સાથે કેમ સરખાવે છે ?

ઉત્તરમ્: નટ એ લોકો હોય છે જે જુદા જુદા પાત્ર વેશ ધારણ કરી પાત્રો ભજવતા હોય છે. નટે ધારણ કરેલા વસ્ત્રો અને તેના આંતરિક વિચારો અલગ હોઈ શકે છે, એવી રીતે દુર્વાસાના બાહ્ય વસ્ત્રો ભલે ઋષિમુનીના છે પણ તેમનો સ્વભાવ ઋષિમુનિના સ્વભાવથી વિપરીત ઉગ્ર છે. તેથી બ્રહ્મા દુર્વાસાને નટ સાથે સરખાવે છે.

(૪) દુર્વાસાના જટાવલ્કલ કોના જેવાં છે ? શા માટે ?

ઉત્તરમ્: દુર્વાસાના જટા અને વલ્કલ ઝેરના ઝાડ જેવા છે. કારણકે ક્રોધને લીધે દુર્વાસાની મનોવૃત્તિ સદાચાર વગરની થઈ છે, જે અયોગ્ય છે. તેથી તે લોકોને શાંતિ આપવાને બદલે વિનાશ કરનાર ઝેરના ઝાડ સમાન છે.

(૫) બ્રહ્મા ક્ષમા અંગે શું કહે છે ?

ઉત્તરમ્: ક્ષમા અંગે બ્રહ્મા કહે છે કે ક્ષમાએ બધી તપસ્યાઓનું મૂળ છે. અતિશય ગુસ્સાવાળો વ્યક્તિ આંખો હોવા છતાં અંધ જ છે તેને પોતના દોષો ક્યારેય દેખાતા નથી તેની દ્રષ્ટિ બીજાના દોષો જોવામાં નિપુણ થયેલી હોય છે.

7. સક્ષિપ્ત ટિપ્પણં લિખત -

નીચેના પર ટૂંકનોંધ લખો.

(1) ક્રોધની શારીરિક અસરો.

ઉત્તરમ્: ક્રોધ એ માણસનો મોટો દુશ્મન છે. ક્રોધિત માણસ સાચા કે ખોટા વિચારોની પરખ કરી શકતો નથી. ક્રોધ ને લીધે બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિ પણ કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તે સમજી શકતો નથી. ક્રોધિત વ્યક્તિની વિદ્યા નાશ પામે છે. ભ્રમર ખેચાય છે. ક્રોધની અસર ઇન્દ્રિયો પર અને પછી આંખો પર થાય છે. ક્રોધાચમાન વ્યક્તિનું તપ ગળી જાય છે. પછી પરસેવાનું જળ વહે છે. ત્યારબાદ તેના હોઠ પણ ફરકે છે. આમ ક્રોધને લીધે માણસને તન અને મન બંને રીતે નુકશાન થાય છે.

2) બ્રહ્માનો દુર્વાસાને ઠપકો.

ઉત્તરમ્: સર્જનહાર બ્રહ્માની સભામાં દુર્વાસા મુનિ મંત્રોનું ગાન કરતા કોઈ કારણથી અન્ય મુનિના સાથે વિવાદમાં ઉતરે છે. અને મંત્રોના ગાનમાં ભૂલ કરે છે. ત્યારે સરસ્વતી દેવી હસી પડે છે. આથી ક્રોધિત થયેલા દુર્વાસા દેવી સરસ્વતીને પૃથ્વી ઉપર અવતાર લેવાનો શાપ આપે છે. આ ઘટનાથી બધા મુનીઓ સ્તબ્ધ થઈ શાંત રહે છે. પણ બ્રહ્માજી દુર્વાસા મુનિને કઠોર વચનોથી ઠપકો આપે છે તેઓ કહે છે ક્રોધને લીધે માણસ સારા કે નરસાની પરખ કરી શકતો નથી. ક્રોધિત વ્યક્તિને પોતાના દોષ દેખાતા નથી તે બીજાના જ દોષ જુએ છે. તે વિદ્યાર્થી પણ આંધળો બની જાય છે. તેથી જ કહે છે કે ગુસ્સાવાળો વ્યક્તિ આંખો હોવા છતાં પણ અંધ જ છે.

8. यथायोग्यं संयुज्य पूर्णं वाक्यं रचयत -

योग्य रीते संयोजित करीने संपूर्ण वाक्य लખो.

1) आरम्भे तपो गलति	1) अनन्तरम् अधरः ।
2) आदौ इन्द्रियाणि रागः संस्कन्दति	2) पश्चात्स्वेद्सलिलम्
3) प्रथमम् अन्धकारिभवति विध्या	3) विमुषति मतिः
4) पूर्वम् अयशः स्फुरति	4) चरमं चक्षुः
	5) ततो भृकुटीः।

उत्तरम्:

- 1) पश्चात्स्वेद्सलिलम्
- 2) चरमं चक्षुः
- 3) ततो भृकुटीः।
- 4) अनन्तरम् अधरः ।

